

РОЗДІЛ II

СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА: МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 376.36

А. А. Колупасва,
кандидат педагогічних наук

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ ОСОБАМИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

В статье анализируется правовая база получения образования лицами с ограниченными возможностями здоровья в европейских странах и в Украине. Рассматриваются формы получения образования людьми с ограниченными возможностями: интегрированное обучение и обучение в специальных учреждениях.

In article are analyzed the right base of reception of formation by persons with the limited opportunities of health in the European countries and in Ukraine. Forms of reception of formation by people with the limited opportunities are considered: the integrated training and training in special establishments.

Права й обов'язки громадян, окреслені у нормах міжнародного права, регулюються системою нормативно-правових актів, що розробляють органи державної влади. Основним правовим документом України є Конституція України, у її розділі «Права людини» закріплено демократичні і гуманістичні положення, що відповідають духу і букві міжнародних угод і домовленостей і мають забезпечити захист прав усіх верств населення. За роки незалежності в Україні прийняті основні закони і положення, що визначають життєдіяльність найнезахищеніших — осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Діти та дорослі з особливостями психофізичного розвитку — особлива соціально-демографічна група населення, яка має специфічні потреби й інтереси, забезпечення яких повинне здійснюватись у пріоритетному порядку. Законодавче закріплення положень, пов'язаних із забезпеченням відповідних умов для виховання і навчання дітей та молоді з особливими освітніми потребами, знайшли своє відображення у Законі України «Про освіту». Закон визначає державні гарантії на здобуття освіти особами з відхиленнями у розвитку, зокрема, передбачається створення для дітей і підлітків з відхиленнями спеціальних освітніх закладів, класів, груп, які забезпечать їхнє лікування, виховання та навчання, соціальну адаптацію та інтеграцію у суспільство.

Діяльним і дуже важливим законом в Україні щодо осіб з обмеженими можливостями здоров'я є Закон «Про соціальний захист інвалідів».

Чинне раніше законодавство стосовно інвалідів вирізнялося численними правовими нормами, що були представлені у різних джерелах, затверджувалися у різні часи, стосувалися різних категорій інвалідів, характеризувалися суперечливістю й непослідовністю, що утруднювало їхнє використання. Інвалідність трактувалась як ступінь втрати працездатності, при цьому діти до 16 р. не могли бути визначені інвалідами і тільки Наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР № 1265 від 14.12.1979 р. затвердив термін «діти-інваліди».

У Законі України «Про соціальний захист інвалідів» дано визначення поняття «інвалід»: «Особа, яка має порушення здоров'я, зумовлене захворюванням, наслідками травм, анатомічними дефектами. Порушення здоров'я, що призводить до інвалідності, пов'язано зі стійкими порушенням функцій організму».

Діти-інваліди мають значні обмеження життєдіяльності, які призводять до соціальної дезадаптації внаслідок порушення розвитку в дитини можливостей самообслуговування, руху, контролю за своєю поведінкою, а також можливою щодо навчання, спілкування, трудової діяльності у майбутньому. Саме обмежена життєдіяльність викликає потребу особливого соціального захисту інвалідів, що визначається як система гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, що забезпечать інвалідів умовами для подолання обмеженої життєдіяльності і спрямовані на створення їм однакових зі здоровими можливостей участі у житті суспільства.

Відповідно до Закону, освітні установи, спільно з органами соціального захисту та охорони здоров'я, повинні забезпечити дошкільну, шкільну освіту та виховання осіб з обмеженими можливостями здоров'я, здобуття ними середньої професійної та вищої професійної освіти відповідно до індивідуальної програми реабілітації.

Однак нормативно-правова база стосовно освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку сьогодні не є цілковито визначеною, зокрема економічні реалії спонукають до прийняття Закону «Про спеціальну освіту», що передбачатиме широку варіативність освітніх можливостей для дітей і дорослих з особливостями психофізичного розвитку. У цьому сенсі важко переоцінити досвід країн і дальнього, так: і близького зарубіжжя.

Так, в європейських країнах, зокрема, у Бельгії, правовою основою освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я є Закон «Про спеціальну освіту», який було прийнято 1970 р., значні зміни у цьому законодавчому акті були внесені Декретом Уряду від 28 липня 1978 р. Закон визначає основні положення здобуття освіти неповносправними, зокрема право батьків на вибір освітньої установи для своєї дитини. Після проходження дітьми з порушеннями розвитку детального психолого-медико-соціально-педагогічного обстеження, що відбувається у ПМСП-центрах, складається загальний висновок і виробляються рекомендації стосовно майбутнього навчання обстеженої дитини. Батьки або опікуни дитини беруть активну участь в обговоренні результатів і прийнятті остаточного рішення щодо вибору освітнього закладу — масового чи спеціального. Надалі ПМСП-центри надають допомогу учням (консультації психологів, поради та допомога соціальних працівників тощо); школам (складання індивідуальних планів навчання, перспективних планів розвитково-корекційної роботи, переведення учня з однієї установи в іншу тощо); батькам у вирішенні проблем їхньої дитини). Закон передбачає певну свободу в організації освітніх установ, зокрема муніципальних освітніх закладів, фінансове забезпечення яких відбувається за рахунок місцевих органів самоврядування; громадських освітніх закладів, фінансове утримання яких відбувається за допомогою громадських фондів, а також приватних закладів, фінансове утримання яких беруть на себе приватні особи та громадські організації, у тому числі й релігійні.

Бельгійський Закон «Про спеціальну освіту» передбачає безкоштовне обов'язкове навчання терміном 12 р. (з 6 до 18 р.);

географічну доступність (у кожному районі країни повинні бути всі види спеціальних шкіл); а також те, що кожна школа обирає свої програми та методики.

Освітню реформу в Італії, яку було проведено 1962 р., ініціював громадський рух «Демократична психіатрія», метою якого було досягнення прогресивних змін у психіатричних лікувальних установах, усунення обособлення та ізоляції соціально небезпечних осіб із порушеною психікою, які стали в'язнями ізольованих закладів. Лідери цього руху вважали, що виникнення психічних відхилень у багатьох випадках провокується суспільством і школою, і тому варто ініціювати зміни і, насамперед, упровадити шкільну реформу. Новий закон «Про освіту» в Італії законодавчо закріпив школи із різноманітними формами інтегрованого навчання.

У Німеччині на початку 70-х років, завдяки діяльності громадської батьківської організації «Життєва допомога», Міністерством у справах освіти, релігії та культури були прийняті нормативно-правові акти, які засвідчили, що кожна дитина з обмеженими можливостями, незалежно від ступеня складності захворювання, повинна бути забезпечена педагогічною підтримкою, залучена до педагогічного процесу. Нині в Німеччині паралельно із системою спеціальних освітніх установ функціують заклади освіти інтегрованого навчання.

У правових країнах Заходу, завдяки державній політиці, через засоби масової інформації пропагується ідея рівності людей із особливостями розвитку і здорових людей. У нашій державі для ЗМІ існувало табу на проблеми інвалідів, і в суспільстві надовго закріпилося певне ставлення до дітей з обмеженими можливостями — від повного ігнорування до лицемірної жалості. І тільки останнім часом окреслюється злам у суспільній свідомості. Утім, визнання права — це ще не визнання рівності, а популістське ставлення до цих питань теж може бути згубним.

Вочевидь, варто визначити основні переваги й недоліки обох систем навчання і врахувати їх, пропонуючи здобувати освіту особам з обмеженими можливостями здоров'я, оскільки загальні рекомендації тут навряд чи дієві.

Національні освітні системи пострадянських країн внаслідок глобальних соціально-політичних і економічних перетворень відчували потребу у принципових змінах та модернізації і насамперед освітньої нормативно-правової бази. Порівняльний аналіз дає змогу констатувати ідентичність проблем, що виникають у процесі

проведення освітніх реформ. Зокрема, це стосується країн зі спільним минулим, схожою економічною та політичною ситуацією. Очевидно, на зміну швидкій відособленості йде час обміну досвідом, інформацією про проблеми, успіхи, перспективи освіти країн, що донедавна були єдиною спільнотою.

Йдеться, зокрема, про основоположні цілі та напрями спеціальної освіти, затверджені Законом Латвійської Республіки «Про освіту», а також викладені в «Концепції розвитку спеціальної освіти», що затверджено Міністерством освіти та науки Латвії 1997 року. Функціонування системи спеціальної освіти регламентовано нормативними актами, затвердженими Кабінетом Міністрів Латвійської Республіки.

Основними з них є:

- Положення про компетенцію державної педагогічно-медичної комісії і про компетенцію педагогічно-медичної комісії самоуправління;
- Положення про прийняття учнів у школи-інтернати, спеціальні навчальні заклади і у спеціальні групи дошкільних закладів;
- Постанова про впорядкування фінансування спеціальних навчальних закладів, спеціальних класів загальноосвітніх шкіл і шкіл-інтернатів;
- Положення про затвердження навчальних програм по спеціальній освіті.

У стані розроблення та затвердження перебувають Правила забезпечення загальноосвітніх шкіл, в які будуть інтегровані учні з особливими потребами, а також «Критерії та порядок», за якими спеціальні школи одержать статус «Спеціальна школа — центр розвитку».

Міністерство освіти та науки Республіки Латвія має повні статистичні дані про школярів з обмеженими можливостями здоров'я, їх у країні 10 055. Функціонує 63 спеціальні навчальні заклади, що мають статус спеціальних, 792 учні здобувають освіту у спеціальних класах при масових загальноосвітніх школах. Більшість спеціальних шкіл відповідно до Концепції розвитку спеціальної освіти співпрацюють із масовими загальноосвітніми школами.

У 1996 р. п'яти спеціальних шкіл отримали статус центрів спеціальної освіти. Підготовлено проект Постанови Кабінету Міністрів «Критерії і порядок», за яким спеціальний навчальний заклад отримує статус центру розвитку «Спеціальна школа — центр розвитку». Ці центри виконують функції консультативних закладів,

розробляють навчальні програми і програми професійної підготовки, беруть участь у перепідготовці та підвищенні кваліфікації педагогів.

Реформування спрямовано на вирішення таких основних проблем:

- забезпечення дітей з особливими потребами освітою у навчальних закладах у межах регіону проживання;
- супровід дитини з особливими потребами в інтегративному класі;
- інтеграція дітей з особливостями психофізичного розвитку в систему професійно-технічної освіти;
- подальше розширення функцій спеціальних шкіл, одержання статусу «Спеціальна школа — центр розвитку».

Латвія, як і всі країни Балтії, бере активну участь у міжнародних проєктах.

Латвійсько-норвезький проєкт «Освіта педагогів Латвії» передбачає:

- 1) продуктивне співробітництво з міжнародними масовими та спеціальними навчальними закладами, а також педагогічними вузами;
- 2) розширення партнерства латвійських педагогічних вищих навчальних закладів і університетів Осло і Рейк'явіку з метою створення спільної освітньої програми підготовки педагогів для роботи з дітьми з особливими потребами;
- 3) підготовку педагогів масових загальноосвітніх шкіл до роботи в інтегрованих умовах.

Ісландсько-латвійський проєкт «Підготовка дітей з особливими потребами до навчання у спеціальній школі та інтеграція у професійну освітню систему» передбачає:

- а) підготовку педагогів професійних навчальних закладів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- б) інтеграцію цих учнів у систему професійно-технічної освіти;
- в) створення варіативних моделей (міської і сільської) професійної підготовки молоді з особливостями психофізичного розвитку.

У Литві функціонування спеціальної освіти регламентує прийнятий у 1998 р. Закон «Про спеціальну освіту». В основі сучасної державної освітньої політики щодо дітей із порушеннями психофізичного розвитку покладено ідею їх повної інтеграції у соціум. Статистичні дані, які має Міністерство освіти та науки, засвідчують, що в республіці 517 862 школярів, з них 56 745 — учні з особливостями психофізичного розвитку. У масових загальноосвітніх

зкладах запроваджено систему інклюзивного навчання, за якою 49 989 учнів з особливими освітніми потребами навчаються у звичайних класах за модифікованими, адаптованими й індивідуальними програмами. 792 учні перебувають у спеціальних класах при масових загальноосвітніх школах. 5 965 школярів одержують освіту у 37 спеціальних навчальних закладах (для дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями, з порушеннями зору, з порушеннями слуху).

Налагоджена система психолого-медико-педагогічної діагностики та відповідного супроводу надає можливість Міністерству освіти та науки Литви повну базу даних про дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Атестаційні документи про закінчення певного навчального закладу мають спеціальні коди, що засвідчують, яку програму опанував учень і який рівень освіти він одержав.

Литва бере активну участь у міжнародних проектах як на рівні Міністерства освіти та науки, так і на рівні окремих навчальних закладів, що дає змогу на практиці впроваджувати й апробувати інноваційні освітні технології.

Із позицій означеної проблеми цікавим видається досвід незалежної Республіки Молдова. Конституція Молдови, що була прийнята у 1994 р., закріпила рівні права на освіту всіх громадян без обмежень і дискримінації за будь-якою ознакою. Як наслідок, виникла потреба запровадження демократичних реформ у сфері освіти. Стратегія модернізації викладена у Законі «Про освіту», що був прийнятий у 1995 р. та у Національній Концепції (1995 р.).

Визначаючи пріоритети реформування національної освіти, Національна Рада Республіки Молдова затвердила 2003 р. розроблену освітню стратегію для всіх.

Перспективу реалізації визначених завдань у Республіці вбачають при відновлених змінах у законодавчій і нормативній базах, реформуванні системи закладів, підготовці кадрів, відповідному фінансово-матеріальному та навчально-дидактичному забезпеченні.

Надання якісної освіти і забезпечення рівних можливостей їй здобуття законодавчо закріплено у Законі «Про освіту». Прийнятий закон націлює на реорганізацію системи освітніх закладів відповідно до сучасних стандартів, на створення умов для максимального розвитку потенційних можливостей кожної дитини, інтеграцію дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір шляхом надання адекватної психолого-педагогічної підтримки, максимальне охоплення дітей з особливостями психофізичного розвитку

шкільним навчанням, підтримку сімей, які виховують дітей з особливими потребами, забезпечення їх індивідуальними корекційними програмами тощо.

У Республіці Молдова 14 спеціальних загальноосвітніх закладів (для дітей із порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату, мови та інтелектуальними порушеннями), в яких перебувають 949 вихованців.

У республіці широко упроваджується система так званої альтернативної (неформальної) освіти, яка передбачає створення широкої мережі реабілітаційних служб. Наразі в Молдові діє 26 денних консультативних діагностичних центрів сімейного типу.

Серед основних завдань цих центрів виокремлюється розроблення нової педагогічної стратегії, яка базована на широкому залученні батьківської громади до вирішення проблем дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема розроблення програм консультування батьків, організація Школи для батьків, проведення тренінгів і семінарів для родин дітей з особливими потребами тощо.

Загалом у республіці провадиться широкомасштабна підготовка до упровадження проекту «Інтегрована освіта». Значну допомогу у цьому надають міжнародні організації ЮНІСЕФ, *TFIP*, *Every Child* та інші.

Державними стратегічними планами в Республіці передбачено створення сімейних ресурсних та інформаційних центрів, збільшення кількості консультативних центрів, створення інститутів фахівців, які б надавали консультативну допомогу дітям з особливими потребами та їхнім батькам.

Резюмуючи викладене, варто зазначити, що в багатьох країнах пострадянського простору зі здобуттям незалежності прийнято Закон «Про освіту», що гарантує право на здобуття освіти всіх без винятку верств населення та поєднання права вибирати тип навчального закладу, що, у свою чергу, спровокувало стихійну інтеграцію дітей з особливостями психофізичного розвитку до масових загальноосвітніх установ. Кількість таких дітей у всіх країнах, окрім країн Балтії, у перші роки незалежності була невизначеною.

У країнах пострадянського простору в останні роки помітна тенденція до збереження інфраструктури спеціальних установ. Водночас у кожній країні міжнародні організації мають по кілька проектів на підтримку інтеграції дітей з особливими потребами у загальноосвітній простір.

Сьогодні стихійність інтеграційних процесів подолано лише у країнах Балтії, що засвідчують нормативно-правові документи, прийняті урядом.

Література

1. *Oliver M.* The Politics of Disability- L.: Macmillan, 1990.
1. *Andrews J., Lupart D.* The Inclusive Classroom Educating Exceptional Children.— The University of Calgary, 2000.
3. *Шулицына Л. М., Рейсвейк ван К.* Навстречу друг другу пути интеграции.—СПб., 1999.
4. Интегративные тенденции современного специального образования // Под ред. М. М. Малафеева, А. Н. Коноплевой.— М., 2003.
5. *Коноплева /-. П., Лецинская Т. Л.* Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития.— М., 2003.

Ключові слова: діти з особливостями психофізичного розвитку, спеціальні заклади освіти, навчальні заклади інтегрованого типу.

Key words: children with special psychophysical, special educational establishments, educational establishments of integrated type.